

STRAAT

DRAAI

ORGELS

TE

‘s-HERTOGENBOSCH.

Onderzoek: Henk Bruggeman en Robin van Tiel.

Voorjaar 2007.

Straat - Draai - Orgels - te 's-Hertogenbosch.

Onderwerpen:

Draaiorgel Festivals te 's-Hertogenbosch.....blz. 3.

“Onze eigen Bossche Urgelman“.....blz. 7.

Foto's en Beschrijvingen.....blz. 8.

Alle facetten van de Orgels nader belicht.....blz. 46.

Geraadpleegde Bronnen.....blz. 53.

Aanhangsel : Kring van Draaiorgelvrienden

's-Hertogenbosch voorjaar 2007.

Henk Bruggeman en Robin van Tiel

Deze publicatie werd samengesteld als een ode aan de onbekende orgelman, die in mijn jeugd jaren met zijn draaiorgel wekelijks door de straten op de Muntel trok voor het muzikaal vertier van de bewoners. (H. B.)

Foto 1.

Venlo's Stadsdraaiorgel De *BRABO*.

Foto 2.

Stadsorgel Gorinchem *HET GESTOLEN KAPPIE*.

DRAAIORGEL FESTIVALS IN 's-HERTOGENBOSCH.

Wij kwamen rond de jaren 1975 - 1980 op een bijzondere wijze in het bezit van een aantal krantenknipsels; foto's; archief gegevens; etc. welke min of meer betrekking hadden op draaiorgels.

Na de hierboven genoemde periode is het ons verschillende malen gelukt foto's en beschrijvingen van Straat – Kermis en Dansorgels aan deze verzameling toe te voegen. Om het geheel te ordenen hebben we de in ons bezit zijnde gegevens nu zoveel mogelijk gerangschikt naar het onderwerp, dat ze beschreven.

De ontbrekende tekst hebben we geprobeerd door middel van archiefonderzoek aan te vullen. Gezien mijn rapportcijfers uit de reeds lang vervlogen schooljaren zijn de muzikale talenten zeer beperkt.

Daarom is het goed mogelijk, dat de aanvullende tekst niet geheel compleet of juist is. Eventuele opmerkingen en aanvullingen zijn dan ook altijd welkom.

We beginnen met de verslagen over de *BOSSCHE DRAAIORGEL DAGEN* welke rond de jaren 1960 - 1970 een aantal malen in 's-Hertogenbosch werden gehouden.

Dit evenement vond meestal plaats in één van de weekenden van mei tot augustus.

Om de twee jaar was er aan dit evenement ook een concours verbonden; andere jaren was de opzet een feestelijk muzikaal evenement.

DRAAIORGELS 's-HERTOGENBOSCH 1961.

Het Brabants Dagblad beschrijft dit evenement als de romantiek van de zoet lachende of zuur kijkende poppetjes en de barokke versiering van de oude straat en concertorgels.

Er namen een twaalfstal pierementen aan dit optreden deel, welke als volgt onderverdeeld waren:

Acht Straatorgels = drie Concertorgels = de Arabier.

De Bossche inbreng bestond uit de orgels: *GOLIATH 2* en *HART VAN BRABANT*.

Wat dit laatste orgel betreft moeten we er eerlijkheidshalve aan toevoegen, dat het een inbreng betrof uit de plaats Vught. Het was van de vroegere rasechte Bossche orgelman: “De Lange Daan Heesbeen.”

De verslaggever constateerde = en terecht = dat het draaiorgel een stuk volkscultuur is. Er waren in die tijd nog een vijftigtal draaiorgels in Nederland welke ten koste van alles behouden moesten blijven.

We kregen ook nog een overzicht van de prijswinnende orgels.

We beginnen met de categorie: *met de hand te bespelen*.

't SNUFFELTJE uit Amsterdam.

De POOL uit Rotterdam.

De CELLO uit Amsterdam.

De BLOEMENMEID uit den Haag.

JUPITER uit Haarlem

De Drie PRUIKEN uit Utrecht.

HART VAN BRABANT uit 's-Hertogenbosch.

GOLIATH uit 's-Hertogenbosch

Vervolgens krijgen we de Concertorgels.

*De GROTE GAVIOLI uit Zaandam.
De WATERPOORTER uit Schiedam.
De ARKEL uit Gorinchem*

DRAAIORGELS 's-HERTOGENBOSCH 1964.

De navolgende draaiorgels namen aan dit festival deel:

*De ARABIER uit GRONINGEN.
De DRIE ACCORDEONS uit LEIDEN.
De KLEINE BEER uit BREDA.
Het MONDORGEL uit UTRECHT.
CELLO uit AMSTERDAM.
LEKKERKERKER uit GOUDA.
MILORD uit LEIDEN.
De LEEUW uit TIEL.
RADIOSTAD uit HILVERSUM.
De DUBBELE BIPHONE uit ZALTBOMMEL.
De FRUITSCHALEN uit BUSSUM.
De ORION uit 's-HERTOGENBOSCH.*

Draaiorgels 's-HERTOGENBOSCH 1974.

Op het festival van 2 april in het bovengenoemde jaar werden prijzen uitgereikt aan:

*De LANGE GAVIOLI uit UTRECHT.
Het WELLERSHAUS ORGEL “ de BOGENKAST “ van J. Stuy uit Sliedrecht.
Het RICHTER ORGEL van D. KEIZER uit Harfsen.
Het Grote WELLERSHAUS ORGEL van S. Altenburg uit Alkmaar.
Het RUTH ORGEL van M. GRAAF uit Roermond.
Het DECAP ORGEL “ de GEWELDENAAR “ van J. van Eijck uit Terwolde.
DECAP ORGEL van P. VERHEYEN uit 's-HERTOGENBOSCH.*

DRAAIORGELS 's-HERTOGENBOSCH 1975.

Een voorbeschouwing in het Brabants Dagblad over dit evenement dat op 14 juni van dat jaar gehouden werd.

Tussen 11 en 16 uur zullen weer de klanken van zo'n twintig draaiorgels weerklinken in 's-Hertogenbosch.

De organisatie is in handen van de Evenementen Commissie 's-Hertogenbosch in samenwerking met de Kring van Draaiorgelvrienden.

Waarschijnlijk komen de volgende orgels naar onze stad:

GAVIOLI van eigenaar Hoefnagels uit Linne.

BOGENKAST van eigenaar Stuy uit Huizen.

DECAP van eigenaar Verheyen uit 's-Hertogenbosch.

WATERLANDEN deze met de hand te draaien orgel is van eigenaar Verhagen uit Alkmaar.

Vier orgels worden opgesteld in de Hinthamerstraat tussen de Torenstraat en de Markt.

De journalist is de mening toegedaan, dat het ook voor de niet-kenners de moeite waard is om op deze zaterdag een wandeling door de stad en dan met name langs de orgels te maken.

Voor het V.V.V. Kantoor staat ook een orgel opgesteld.

Op de Hooge Steenweg zelfs twee orgels

Ook bij Vroom en Dreesmann is een plaatsje op de stoep ingeruimd voor een orgel.

Op het Kerkpleintje staat onze stadgenoot Verheyen met zijn *DECAP* orgel.

Hoek Kerkstraat / Korte Putstraat staat een fraai orgel, dat nog met de hand bediend wordt.

Onder de kop: “*ORGELS DRAAIEN d'r OP LOS !!*” gaf het Stadsblad een nabeschouwing over dit muzikale evenement.

In onze stad klonken over de hoofden van de zeer vele bezoekers de feestelijke klanken van een aantal pierementen. *Marsen Walsflarden en Ouverturen*. Maar er viel ook veel te genieten omtrent de kleurrijke pijpenfronten; meebewegende poppen of andere attributen welke met het draaiende speeltuig in verbinding stonden.

Wel viel het op, dat veelal een motor de soepel draaiende hand van de orgelman aan het rad had overgenomen.

De verslaggever roemt in het bijzonder:

De *GROOTE WELLERSHAUS*.

De *RUTH CYLINDER*.

De *GAVIOLI*.

De *WATERLANDER*.

De *DECAP*.

DRAAIORGELS 's-HERTOGENBOSCH 1976.

Op het festival, dat werd gehouden op zaterdag 22 mei presenteerden zich de navolgende orgels:

GROTE GAVIOLI.

BOGENKAST.

BLAUWE TROM

De *TROUBADOUR*.

't *STIJE BEELDJE*.

En het orgel van de Bosschenaar van Verheyen.

Foto 1.

Draaiorgel *DE ENGELEKAST* De Wijk.
56 Toets Limonaire. Bouwjaar plm 1910.

Foto 2.

Draaiorgel *WILLEM PAREL* 's-Gravenhage.

HET DRAAIORGEL IN 's-HERTOGENBOSCH.

Ook 's-Hertogenbosch had en heeft: “*unne Urgelman* “ Over dit onderwerp vonden we een aantal krantenknipsels in de map.

We beginnen met een bericht uit het Brabants Dagblad van 7 juli 1964

Het orgel *ORION* van exploitant Herman Stal uit Dordrecht wilde zijn werkterrein naar onze stad uitbreiden.

Op 17 september bericht het blad echter, dat de *ORION* niet naar onze stad komt.

Wel weten ze te melden, dat er nu plannen zijn om het orgel *CELLO* naar 's-Hertogenbosch te laten komen. Als exploitant werd genoemd C. van Doorn uit Utrecht. Als eigenaar staat aangegeven Perlee uit Amsterdam.

Ook de Bosschenaar G. KUYSS heeft plannen om na de winter met een orgel het straatbeeld in onze stad op te fleuren. Zijn plan is om zelf een orgel te kopen, dat dan de naam zal krijgen van “*GERRITJE* “

Over de hier genoemde orgelman G. KUYSS was nog een artikeltje aanwezig uit de editie van het Brabants Dagblad van 5 augustus 1967. Wij ontleen hieraan de navolgende gegevens:

Onze Bossche orgeldraaier KUYSS beoefende toen reeds 2,5 jaar dit beroep.

Hij doet dit met assistentie van zijn schoonvader: *Wiet van den Dungen* en zijn oom *Chrisje Daamen*.

Deze laatste twee zullen ook wel opgetreden zijn als: “*MANSER* “ (geldophalers.)

Het pierement staat ingeschreven onder de naam *SASA*.

Uit het artikel komt wel naar voren, dat deze Bosschenaar nogal wat gesukkeld had met de kwaliteit en de capaciteit van de voorgangers van zijn huidig pierement.

Er worden de namen genoemd van: *Zoete Lieve Gerritje; Het Carillon;*

Het Mattenkloppertje. Geen van deze instrumenten had datgene, wat je van een echt draaiorgel mag verwachten.

De hier genoemde *SASA* ,uitgerust met 57 toetsen en 3 fraaie poppen heeft dat echter wel. Zijn draaiorgel staat op een vrachtwagen. Hij is echter eerlijk genoeg om te zeggen, dat hij liever een span van twee paardjes had met pluimen op het hoofd en beiden voorzien van een tuig met veel koper.

Het repertoire waarover hij kan beschikken bestaat uit zo'n zestig boeken, die toch altijd nog tien gulden per meter kosten.

Er was in deze map ook nog een interessant artikeltje bijgevoegd inzake een verslag over *Straatmuziek en straatmuzikanten* in 's-Hertogenbosch.

Hierin werden met name genoemd:

DAAN HEESBEEN bijgenaamd “*den lange Daan* “ *Hij trok met een draaiorgel door de straten van onze stad.*

HOUDIJK bijgenaamd “*d'n Houtere* “ *met een Italiaans orgel. Hij was de schoonzoon van Daan Heesbeen.*

We hebben aan de *TIJDREIZIGER* verzocht ons een beeld te geven omtrent de historie van de straatdraaiorgels in 's-Hertogenbosch.

STRAAT – DRAAI - ORGELS.

FOTO'S en BESCHRIJVINGEN.

Foto 1.

Draaiorgel *DE KEI.* Amersfoort.

Foto 2.

Draaiorgel *HET PIEPENREK.* Oldenzaal.

“ D E A R A B I E R. “

Neerlands beroemdste orgel.

De kleine foto's zijn genomen tijdens het concours te 's-Hertogenbosch op 17 augustus 1961.

“Zoete Lieve Gerritje “ draaiende aan het orgel “De Arabier.”

Aanvullende informatie over het draaiorgel “DE ARABIER”

Het is voor ons niet duidelijk of de hier geplaatste grote foto genomen werd vòòr het tijdstip van de grote restauratie aan het draaiorgel “de Arabier” welke plaats vond in 1948. We moeten rekening houden met de mogelijkheid, dat er in latere jaren nogmaals een restauratie is uitgevoerd.

Het orgel bezit een register van meer dan 75 toetsen.

Het betreffende draaiorgel is in 1926 te Antwerpen gebouwd door *Pierre Verbeeck*.

In 1936 is het voorzien van een zeer fraai *Bourbonregister* vervaardigd door *Karel Struys*; een half-broer van Gijs Perlee.

Als eigenaar van het orgel wordt vernoemd *Perlee*; de thuishaven zou de stad Groningen zijn.

STRAAT-DRAAI-ORGEL “ARKEL.”

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De bovenstaande foto is gemaakt te 's-Hertogenbosch in 1961 bij het Draaiorgel – Festival in onze stad.

We hebben weinig gegevens kunnen verzamelen over dit orgel.

Volgens onze informatie komt het Draaiorgel ook niet meer voor op de lijst van: “ *behouden gebleven Draaiorgels* “

STRAAT-DRAAI-ORGEL “ ACCORDEOLA.”

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

Wij hebben geen verdere gegevens over het orgel kunnen achterhalen.

Volgens onze informatie komt het ook niet meer voor op de lijst van: “ *behouden gebleven Draaiorgels* “

STRAAT-DRAAI-ORGEL “DE BAROMETER.”

Aanvullende informatie over het Draaiorgel “DE BAROMETER”

Het hier getoonde draaiorgel: “*De Barometer*” was vòòr 1940 reeds in het bezit van de eigenaar - exploitant: *Bonewit*.

Het orgel is een zogenaamde middenklasse van Belgische origine en bezit 52 - 75 toetsen.

Aan een concert op 2 oktober 1954 op de Dam te Amsterdam namen alle 15 Draaiorgels uit de hoofdstad deel; waaronder de *Barometer* van eigenaar – exploitant *Bonewit*.

In 1958 haalde orgelman *Bonewit* de voorpagina van de landelijke dagbladen met zijn reis naar Rusland.

Het Draaiorgel “*De Barometer* “ concerteerde toen op het Rode Plein te Moskou.

Na afloop van een draaiorgelfestival in Nederland is het betrokken geraakt bij een verkeersongeval en ernstig beschadigd. Mede dankzij de restauratie door bekwame vakmensen bleef het orgel toch behouden.

STRAAT-DRAAI-ORGEL “DE HINDENBURG.”

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De “*Hindenburg*” behoorde tot de serie 90 toets Draaiorgels welke door *Carl Frei* werden gebouwd.

Boven de buik van het betreffende orgel was een martiale mannenkop met een indrukwekkende snor gebeeldhouwd.

Volgens de beschikbare gegevens was dit instrument in 1995 nog aanwezig op de lijst van Nederlandse Draaiorgels en stond hierop beschreven als: *vrije tijds besteding*.

Door een aantal vrijwilligers van de Vereniging van Draaiorgelvrienden in Zaltbommel werd in deze plaats door middel van dit orgel geld ingezameld, dat bestemd was voor de aankoop en herstellingen aan orgels van de betreffende vereniging.

STRAAT-DRAAI-ORGEL “BIOSCOOPFLUIT“

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

Dit is een zogenaamd 60 toets “*van Steenput*” Orgel.

Het werd in de jaren vòòr 1940 aangekocht door *EVERT MOLIJN* uit Middenbeemster.

Het is in particulier bezit.

STRAAT-DRAAI-ORGEL “DE BLOEMENMEID.”**Aanvullende informatie over het Draaiorgel.**

Het Draaiorgel “*De BLOEMENMEID*” was van oorsprong een GAVIOLI orgel, dat opgesteld stond in een dancing te Antwerpen. Het werd in eigendom verworven door de orgelbouwer *BURSENS*.

Het front van deze kast was geheel bruin geschilderd en daaraan dankte dit orgel eigenlijk ook zijn oorspronkelijke naam: : “*de CHOCOLADEKAST*”

In een latere periode werd het door *Carl Frei* verbouwd tot een 72 toets orgel en tevens voorzien van een nieuwe kast.

De ombouw werd versierd met een paneel waarop een dame met bloemen prijkte. Om deze reden kreeg het orgel zijn nieuwe naam: *DE BLOEMENMEID*.

Bij een volgende restauratie van dit orgel maakte een van de medewerkers van het atelier *van Jaaren = de beeldhouwer Gijs van Nieuwkerk =* in het orgelfront een beeldhouwwerk van mandjes met bloemen

Van Jaaren noemde het orgel nadien: “*De Bloemenmand.*”

In orgelkringen bleef echter de naam “*Bloemenmeid*” ingeburgerd.

Het is nu in particulier bezit; de vergunninghouder is de stad Rotterdam.

Het schitterende voorfront werd geschilderd door *Feite Posthumus*.

STRAAT-DRAAI-ORGEL “ CELLO “

De kleinste foto is gemaakt tijdens het concours te 's-Hertogenbosch.

17 augustus 1961

Aanvullende informatie over het Draaiorgel “CELLO”

De “ *Cello* “ werd vervaardigd in de *Carl Frei* Fabrieken.

Het werd aangekocht = en in latere tijd ook gerestaureerd = door de bekende orgelbouwer *Perlee*.

In 1967 is het verkocht aan het gemeentebestuur van *Edmonton te Canada*.

De *Cello* was een zeer geliefd en door velen bewonderd Amsterdams pierement. Weinig orgels zullen zo vaak gefotografeerd zijn op één van de Amsterdamse bruggen als het hier genoemde instrument.

De meeste bekendheid verkreeg dit Draaiorgel bij het afscheid van zangeres Heintje Davids, toen het voor de muzikale begeleiding zorgde.

EEN OPNAME VAN DE BEELDENGROEP VAN HET
DRAAIORGEL “ DE CEMENTMOLEN “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De “ *Cementmolen* “ is een 90 toets *Carl Frei* orgel.

Het orgelfront werd geschilderd door *Feite Posthumus*.

In de zomer van het jaar 1955 was het orgel op de terugweg van Monnickendam = waar het aan een concours had deelgenomen = betrokken geraakt bij een ernstig verkeersongeluk. De chauffeur van de vrachtwagen, waarop het orgel gemonteerd stond, had zich vergist in de hoogte van een viaduct, met alle noodlottige gevolgen voor het orgel.

Na deze calamiteit is het orgel hersteld door de gebroeders Jan en Henk Roos.

Het is in particulier bezit.

Mogelijk is nu de vergunninghouder de stad Rotterdam.

OPNAME VAN HET KERMISORGEL

“ DUITSE LIMONAIRE. “

Aanvullende informatie over het Kermisorgel.

De afgebeelde foto is te klein om nadere gegevens te achterhalen omtrent het orgel.

Het gaat waarschijnlijk om een 48 – 56 toets orgel, hetwelk een standaard uitvoering was voor de kleinere orgels in Nederland.

STRAAT-DRAAI-ORGEL “DE DRIE PRUIKEN”**Aanvullende informatie over het Draaiorgel.**

De “*DRIE PRUIKEN*” was oorspronkelijk een GAVIOLI - ORGEL, dat in de periode rond 1951 werd verbouwd tot een 56 toets LIMONAIRE - GAMMA orgel; dat toen ook zijn huidige naam kreeg.

Deze naam was overigens niet nieuw, want al voor de oorlog stond het hieronder te boek.

Het front van dit orgel werd toen eveneens voorzien van drie beweegbare beelden hetgeen kenmerkend was voor de LIMONAIRE ORGELS uit de jaren 1910 - 1914.

Het beeld, dat in het midden stond zwaaide op de maat van de muziek met een dirigeerstokje, terwijl de twee andere beelden met hamertjes op bellen sloegen.

Het orgel is in het bezit van PERLEE.

OPNAME VAN HET KERMISORGEL “ DUWEYN “**Aanvullende informatie over het Kermisorgel.**

De “ *DUWEYN* “ is een Kermisorgel, dat lange tijd in gebruik is geweest bij de zweefmolen van P. J. Walon uit Leeuwarden.

De bouwer van dit muziekinstrument was de firma R. Duweyn uit Brussel. Hij heeft het oorspronkelijk ontworpen als dansorgel en het moet ook aanmerkelijk groter van afmetingen zijn geweest.

Genoemde orgelbouwer Duweyn stond ook bekend als “ *Noteur* “ (*samensteller van muziekboeken voor kermisorgels*)

In de vijftiger jaren van de vorige eeuw is dit orgel nog gerenoveerd en ingeschreven onder de naam: “ *Radiostad* “

Het hier beschreven orgel is aan het “ *Buitenland* “ verkocht.

STRAAT-DRAAI-ORGEL “ DE GAVIOLI “**Aanvullende informatie over het Draaiorgel.**

De hier getoonde foto van het draaiorgel “ DE GAVIOLI “ plaatst ons voor een probleem.

Er zijn aanwijzingen, dat hij soms ook aangeduid wordt met de naam:

“ DE BLAUWE GAVIOLI “

Het 89 toets orgel zou afkomstig zijn uit de Cakewalk van de firma *K. STUY - ROELS*.

De voorstellingen op het front werden geschilderd door *Feike Posthumus*.

In de zestiger jaren van de vorige eeuw werd het instrument door *Jan Verdonk* verbouwd en o.m. voorzien van een beeldhouwd figuur op het middenpaneel.

We hebben echter nog meer mogelijkheden.

Het zou ook = al betwijfelen wij dit = de “ DE LANGE GAVIOLI “ kunnen zijn afkomstig uit een kermisattractie van de Gebr. A. en N. Hommerson en aangekocht door Louis van Deventer.

Na een uitgebreide restauratie, welke plaats vond in 1955, werd het instrument op een feestelijke bijeenkomst van de stichting Stadsontspanning te Utrecht als concertorgel in gebruik genomen.

In sommige beschrijvingen wordt ook nog verwezen naar een Gavioli orgel, dat in 1961 door de Lions – Club uit Geldermalsen werd aangekocht en gerestaureerd.

Wie weet welke *Gavioli* op de foto staat afgebeeld , mag het zeggen.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ GOLIATH 2 “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

Het hier getoonde draaiorgel “ *G O L I A T H* ” zou mogelijk in 1935 vervaardigd zijn door de Belgische Draaiorgelfabriek *D E C A P* te *Hoboken bij Antwerpen*.

Naast het hier getoonde grote model vervaardigde deze fabriek ook een kleinere uitvoering met de wel zeer toepasselijke naam “ *D A V I D* ”.

OPNAME VAN HET CONCERTORGEL**“ GROTE - GAVIOLI “****Aanvullende informatie over het Concertorgel.**

De “ *GROTE GAVIOLI* “ is een voormalig Kermisorgel, dat eigendom is geweest van de kermisexploitant *REINHARD DIRKS*.

In de periode van 1958 tot en met september 1963 werd het door de Gebroeders *WAERTS* als concertorgel geëxploiteerd.

Kort na het genoemde jaar (1963) werd het voor een bedrag van 30.000 gulden verkocht aan een onderneming in Engeland

Alvorens de koop werd gesloten, vond er een uitvoerige restauratie plaats aan dit orgel door de Firma *PERLEE*..

De “ *GROTE GAVIOLI* “ is een 89 toets orgel.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL “JUPITER“

De kleine foto is gemaakt tijdens een concours te 's-Hertogenbosch op ?

Aanvullende informatie over het Draaiorgel “JUPITER”

Rond het jaar 1920 werd dit 65 toets GAVIOLI orgel door *Em. De VREEZE* uit Antwerpen verbouwd tot een straatdraaiorgel.

In 1952 werd het door *Jac. Minning* uit Rotterdam gerestaureerd en staat sindsdien bekend onder de naam *JUPITER*.

Het staat opgesteld in de orgelhal te Haarlem en is eigendom van de
“ Stichting Orgelvrienden “ in genoemde plaats.

Was vòòr de oorlog ook bekend onder de naam: “ *Gavioli van Ouwe Schermer.*”

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL: “DE KLOK.”**Aanvullende informatie over het Draaiorgel.**

Het MORTIER – ORGEL “ *DE KLOK* “ dateert uit het jaar 1927.

Het werd door *HENK MÖHLMANN* uit Amsterdam met assistentie van *ANTON PLUER* uit Bussum in 1951 geheel gerestaureerd.

Het orgel werd toen tevens voorzien van drie bijzonder fraaie beelden.

Helaas is dit Draaiorgel, zoals zoveel exemplaren, aan het “ *buitenland* “ verkocht.

“ *DE KLOK* “ werd bekend als het lievelingsorgel en visitekaartje van Henk Möhlmann tijdens de reizen, welke hij met dit orgel maakte naar *Kaapstad* ter viering van de Jan van Riebeeck herdenking in 1952.

In 1964 maakte hij met dit instrument een goodwillreis naar het Caribisch gebied voor een bekende Nederlandse fabrikant (Philips). Dit concern verlangde daarom, dat het pierement tijdens deze contract periode de naam zou dragen van: *PHILIPINE*.

Het orgel was ook uitverkoren om bij het 700-jarig bestaan van Amsterdam, als pierement opgesteld te staan in het Hoofdgebouw van de R.A.I., waarin *oud - Amsterdam* was nagebouwd.

In januari 1976 werd het verkocht aan: *NETHERLANDS SOCIETY in SOUTH - AUSTRALIA*.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ MONDORGEL “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

Dit “ *MONDORGEL* “ was een zogenaamd BURSENS type.

Het werd vanaf 1962 door een aantal Draaiorgelvrienden gehuurd van PERLEE, om op de vrije zaterdag muziek te maken in hun stad Zaltbommel.

Daarmede wilden ze geld inzamelen ten behoeve van een fonds bestemd voor restauratie van draaiorgels.

Het genoemde orgel had weliswaar een groot prachtig front, maar de klank was bescheiden.

Alle inspanningen ten spijt is ook dit orgel aan een buitenlandse liefhebber verkocht; en wel in 1989 aan een Japans bedrijf.

In die periode kregen deze orgels bij een omschrijving de bijnaam van:

ADIEU ORGELS.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“DE NEGENTIGER“

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

Het Draaiorgel “ *De NEGENTIGER* “ was één van de eerste exemplaren welke door orgelbouwer *Carl Frei* ontworpen werd met een zogenaamd 90 toets gamma.

Het orgel had zijn naam eigenlijk te danken aan het aantal toetsen van het klavier. In die periode was een dergelijk getal nog een bijzonderheid.

Was reeds vòòr de oorlog in particulier bezit.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ ORANJE STAD “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

Het hier gefotografeerde orgel: *ORANJESTAD* werd op 26 maart 1983 door brand verwoest.

Dit 75 toets Mortier – Orgel was eigendom van de Firma PERLEE.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ OOSTERSCHE DAME “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De betreffende informatie is zeer weinig:

VERKOCHT AAN EEN PERSOON IN AMERIKA.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ PUNT K A P “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De “ *PUNT K A P* “ is een 72 toets CARL FREI orgel, dat opgesteld staat (stond) in de orgelhal te Haarlem.

Het is door de Firma PERLEE aan deze stichting in bruikleen gegeven.

De berichten spreken elkaar een beetje tegen. Volgens geraadpleegde informatie zou het nog in gebruik zijn; anderen beweren, dat het orgel bij een brand verloren is gegaan.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

” DE POD “

De kleine foto is van het concours te 's-Hertogenbosch op 17 augustus 1961.

Aanvullende informatie over het Draaiorgel “ DE P O D ”

Het hier getoonde orgel is uit de periode van vòòr de tweede wereldoorlog en stond toen bekend onder de naam: “ DE T U B A N T I A “

Het is nu genoemd naar exploitant *Jan de Vries*, welke als bijnaam had “*Jan de Pod.*”

Dit 90 toets tellende CARL FREI orgel is gerestaureerd in de werkplaatsen van:

VAN JAAREN.

In latere jaren aangekocht door PERLEE.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL**“ STOLWIJKER ”****Aanvullende informatie over het Draaiorgel.**

Oorspronkelijk was het een Dansorgel, dat rond 1920 werd gebouwd in de DUWEYN orgelfabrieken te Brussel.

Rond 1930 werd het omgebouwd tot een straatdraaiorgel.

In 1935 is het door CARL FREI te Breda omgezet tot een 72 toets orgel en nadien verkocht aan de orgelverhuurder *W. van JAAREN*.

Het is in de periode na 1942 ook nog een aantal jaren in gebruik geweest bij de Kermisexploitant Vermolen uit Bergen op Zoom.

In de na-oorlogse jaren bestond er voor dit orgel grote belangstelling vanuit Amerika; maar gelukkig kon het voor ons land behouden blijven.

Volgens geraadpleegde gegevens zou het sinds 1976 opgesteld staan in het orgelmuseum te Assen.

In opdracht van deze Stichting werd de bezetting van het orgel uitgebreid en vond er tevens een restauratie plaats, welke uitgevoerd werd door de heer *H. VEENINGEN te DE WIJK*.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ DE SCHAPENKOP “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

We hebben geen nadere gegevens omtrent dit orgel kunnen achterhalen.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ HET SNUFFELTJE. “

De opname zou gemaakt zijn te 's-Hertogenbosch op 17 augustus 1963.

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

“ *Het SNUFFELTJE* “ = afkomstig van de *Carl Frei Fabrieken te Breda* = zou reeds vòòr de tweede wereldoorlog aangekocht en gerestaureerd zijn door de firma PERLEE te Amsterdam.

Dit orgel behoort tot de klasse 52 = 75 toetsen.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ VIJF BEELDENKAST “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De hier getoonde 52 toets *LIMONAIRE* = afkomstig van de gelijknamige Franse Orgelfabriek = zou volgens de geraadpleegde gegevens opgesteld staan (of stond) in het AUTOTRON te Rosmalen.

Opvallend is, dat dit orgel in sommige beschrijvingen verschillend genoemd wordt.

Soms schrijft men: “ *VIJF BEELDENKUNST* “ soms ook: “ *VIJF BEELDENKAST* “

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ DE WATERPOORTER “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel**“DE WATERPOORTER.”**

MORTIERORGEL “ de WATERPOORTER “

Het werd in 1956 door Garagehouder *RINNERT de JAGER* uit Sneek en zijn eerste monteur *KLAAS RUARDI* aangekocht van een dancing te Tilburg.

Het orgel, dat toen reeds grotendeels was gesloopt, werd mede dankzij de deskundige adviezen van orgelbouwer *KAREL STRUYS* door *Klaas Ruardi* hersteld tot een fraai klinkend instrument.

Door *FEITE POSTHUMUS* werd aan de voorzijde de beroemde waterpoort van Sneek geschilderd waaraan het orgel nu zijn naam te danken heeft.

In een latere periode werd het orgel in eigendom verworven door *Jan van HEIJENOORT*. Bij diens overlijden aangekocht door *AB. THEUNISSEN uit Schiedam*.

In de verzamelde gegevens wordt nog vermeld, dat het in de zeventiger jaren “ geëxporteerd “ zou zijn door de Firma *PERLEE*.

OPNAME VAN HET KERMISORGEL “ DE WIEDE “

Aanvullende informatie over het Kermisorgel.

We hebben even getwijfeld over de naam van dit orgel, maar het is de: “*DE WIEDE.*”

Er is weinig bekend over dit orgel, dat werd vervaardigd in de Fabrieken van *Fr. WREDE*
te HANNOVER.

Het zou een kleine uitvoering 52 toets *LIMONAIRE* zijn en toebehoren aan *PERLEE.*

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ IJZEREN HEIN “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De informatie is kort en krachtig:

De IJZEREN HEIN is eigendom van PERLEE.

Het werd in 1932 vervaardigd door de Belgische Orgelbouwer *BURSENS* uit Antwerpen.

Het is ontworpen als een 67 toets orgel.

Typerend voor dit soort orgels is het ontbreken van beelden in het voorfront.

OPNAME VAN HET STRAAT-DRAAI-ORGEL

“ ZWARTE DORUS “

Aanvullende informatie over het Draaiorgel.

De afbeelding heeft betrekking op het 59 toets straatorgel: “*DE ZWARTE DORUS.*”

Omdat er sprake is van zowel een *MARENGHI* orgel als van een *GAVIOLI* orgel met dezelfde naam houden we een slag om de arm omtrent de afbeelding op deze foto.

De *GAVIOLI* was tot plm. 1960 eigendom van Brandstoffenhandelaar *Piet Carpay* uit Leeuwarden.

De *MARENGHI* is sinds 1964 eigendom van de Stichting: *De Zwarte Dorus te Veendam.*

Dit orgel werd in 1994 door *Henk Veeningen* geheel gerestaureerd.

Beide orgels danken hun naam aan de man, die vòòr de oorlog met deze instrumenten steden en dorpen afreisde ter opluistering van kermissen en feesten

DE ZWARTHARIGE DORUS van EST.

Foto 1.

Draaiorgel *DE PLUTO*. Rijswijk. (Z.H.)

Foto 2.

Draaiorgel met Boeksysteem. Gasparini 52 toets. Bouwjaar plm. 1910.

ALLE FACETTEN VAN DE ORGELS NADER BELICHT.

Het grote aanbod van deze muzikale instrumenten kunnen we nader rangschikken in:

STRAATDRAAIORGELS

KERMISORGELS

DANSORGELS

STRAAT - DRAAI - ORGELS.

Het zijn in het bijzonder de straatdraaiorgels welke bewonderd worden om hun fraaie beeldengroepen en de nostalgisch beschilderde voorfronten.

Evenals de veel bezongen tulpen en de draaiende molens in de polders, behoren ook de orgels met hun fraaie en welluidende klanken tot het beeld dat velen van Nederland hebben.

We hebben geprobeerd in de geraadpleegde literatuur een definitie te vinden over het begrip orgel:

Een orgel is een instrument, waarvan het klavier wordt bediend door een muziekatroon, dat door het draaien aan een wiel in beweging wordt gebracht. Ook de onontbeerlijke windvoorziening wordt tegelijkertijd door het draaien aan het wiel geregeld.

Om meer over de geschiedenis van de straatdraaiorgels aan de weet te komen moeten we teruggaan tot in de tweede helft van de 18^e eeuw.

In die periode werden er reeds kleine draaiende orgels toegepast in meubelstukken.

Uiteindelijk zouden deze kunstwerkjes in de 19^e eeuw uitgroeien tot de in die tijd zo gewaardeerde salondraaiorgels.

Zoals het wel vaker voorkomt bij een onderzoek naar de oorsprong, zijn er meerdere lezingen omtrent het ontstaan van de orgels.

In sommige beschrijvingen worden zowel de carillons in de klokkentorens als de waterorgels in de Italiaanse parken beschouwd als de voorlopers van de orgels.

We mogen zonder meer aannemen, dat de bakermat van het orgel Italië is.

Het zijn de rondtrekkende muzikanten, afkomstig uit dit land, welke de bekendheid van het orgel naar andere landen in Europa hebben overgebracht.

De grote doorbraak van het orgel is toch vooral te danken aan *Ignaz Bruder* die aan het eind van de 18^e begin 19^e eeuw in zijn bedrijf = dat gevestigd was in het *Schwarzwalt* = startte met deze fabricage.

De eerste “*draaiorgels*” waren echter van zo’n kleine en eenvoudige uitvoering, dat de muzikant het muziekkistje met een riem om de hals en schouders kon dragen.

In de daarop volgende jaren werden er niet alleen steeds verbeteringen aangebracht aan deze zogenaamde “*buiorgeltjes*” maar er deden zich ook een aantal zakelijke ontwikkelingen voor in deze branche.

Nieuwe ondernemingen presenteerden zich en probeerden met meer of minder zakelijk succes een plaats in genoemde handel te veroveren.

Eén van de bekendste orgelbouwers uit deze begin periode was *Andreas Ruth* uit Waldkirch. Hij was de man, die de toon aangaf in deze sector, welke hoofdzakelijk uit Duitse en Italiaanse ondernemingen bestond.

Iedere fabrikant ontwikkelde zijn eigen bouwtechniek waardoor de klankmogelijkheden van deze muzikale producten op velerlei wijze benut werden.

Doordat de orgels in steeds grotere afmetingen werden uitgevoerd, ontwikkelde men voor het transport ervan wagens op drie wielen waarop de orgels met riemen werden vastgebonden.

Bekende namen van orgelbouwers welke in de 19^e eeuw hebben bijgedragen aan de ontwikkeling en historie van de *Draai – Kermis en Dansorgels* laten we nu de revue passeren.

We beginnen met de Duitse draaiorgel fabrikanten:

<i>WELLERSHAUS</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Saarbrücken.</i>
<i>RICHTER</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Düsseldorf.</i>
<i>WREDE</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Hannover.</i>
<i>VOIGHT</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Frankfurt.</i>

Vervolgens laten we de Italiaanse bouwers de revue passeren:

<i>FRATI</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Berlijn.</i>
<i>BACIGALUPO</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Berlijn.</i>
<i>PIROLI</i>	<i>gevestigd</i>	<i>in</i>	<i>België.</i>
<i>FASANO</i>	<i>gevestigd</i>	<i>in</i>	<i>België.</i>
<i>GAVIOLI</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Parijs.</i>
<i>GASPARINI</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Parijs.</i>

De hier genoemde ontwerpers en bouwers droegen er niet alleen toe bij, dat de afmetingen van de orgels groter werden en het geluid, dat zij produceerden steeds fraaier werd, doch ook de aankleding van de kasten muntte uit door perfect uitgevoerd beeldhouwwerk en geschilderde taferelen.

Willen we de draaiorgels nader indelen in tijdvakken dan komen we tot een tweetal begrippen:

Eerste tijdvak: 1900 = 1942. In dat jaar werd orgelmuziek op de straat door de Duitse bezetters verboden.

Tweede tijdvak: 1945 = tot heden.

Het zijn vooral Belgische orgels welke in de periode na de eerste wereldoorlog (1920) hier hun intrede doen.

Het kenmerkende aan deze orgels was vooral de grotere mogelijkheden van de registers, waardoor de orgelklanken een warmere en vollere toonzetting hadden.

Als de meest productieve ondernemers uit dit land vermelden we:

<i>BURSENS</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Antwerpen.</i>
<i>DECAP</i>	<i>gevestigd</i>	<i>te</i>	<i>Hoboken. (bij Antwerpen.)</i>

Maar ook de overige bedrijven op dit gebied mogen genoemd worden; te weten:

KOENINGSBERG. STEENPUT. VERBEECK. Em. De VREESE.

Van geheel andere klasse is de Firma *Th. MORTIER* *gevestigd te Antwerpen.*
Het was de grootste en belangrijkste fabriek van Dansorgels.

We moeten constateren, dat ons eigen land een wel zeer bescheiden plaats innam in de rij van orgelbouwers.

De meest belangrijke en vooral ook meest productieve orgelbouwer was: **C A R L F R E I**. Hij werd geboren op 4 april 1884 in de Duitse plaats *SCHIDLACH in het Schwarzwald*. Na vele omzwervingen vestigde hij zich in 1920 als orgelbouwer te Breda. Hij verbleef hier tot 1945. In dat jaar keerde hij terug naar zijn geboortestreek in Duitsland. We hebben een lijst samengesteld inzake bekende Draaiorgels welke in de werkplaatsen van **CARL FREI** vervaardigd zijn:

DE NEGENTIGER.
DE GROTE RADIOKAST.
DE BLAUWE PILAAR.
DE HAGENAAR.
DE KLEINE RADIO.
DE BLOEMENMAND.
DE LEKKERKERKER.
DE GOUWE.
DE DUBBEL BIFOON.
DE HINDENBURG.
DE POD.
DE HARMONICA.

Voor de kermisexploitant *A. en N. HOMMERSON* verbouwde hij een aantal orgels.

Naast ambachtsman was **CARL FREI** ook een zeer talentvolle musicus; van zijn hand verschenen er vele marsen, serenades en concertwalsen.

Hoewel we reeds opgemerkt hebben, dat ons land in het verleden weinig orgelbouwers heeft voortgebracht, is het toch typerend, dat Nederland zo bekend stond = en nog steeds bekend staat = als het land van de Draaiorgels.

Hoe valt dit te verklaren?

Deze bekendheid is toch vooral te danken aan de vele orgelverhuurbedrijven in ons land. Deze ondernemers kochten een uitgelezen serie draaiorgels bij één of meerdere fabrikanten in het buitenland.

Er zijn zelfs verhuurbedrijven bekend, welke in een bepaalde periode, wel zo'n vijftig exemplaren in hun magazijnen op voorraad hadden.

Hun handel was erop gebaseerd, om deze straatdraaiorgels te verhuren aan belangstellenden in de diverse steden van ons land. Op hun beurt vroegen deze huurders vervolgens aan de gemeentelijke overheid van hun woonplaats een vergunning, om met dit draaiorgel op straat muziek te maken.

De eigenaars van de verhuurbedrijven spanden zich tot het uiterste in om de onder hun eigendom staande orgels steeds in perfecte staat te houden.

Zij beschikten daartoe over goed geoutilleerde werkplaatsen voor eventuele restauratie en/of verbouwing. Mogelijk, dat deze werkruimten ook benut werden voor het bouwen van nieuwe orgels.

Opvallend detail is wel, dat de oplopende economische welvaart in ons land na de tweede wereldoorlog er toe leidde, dat er in deze handel een *toename* was in de aankoop van orgels en een *afname* van gehuurde orgels door de genoemde straatexploitanten.

Een zeer bekend verhuurbedrijf uit de periode rond het jaar 1923 was:

LEON WARNIES uit AMSTERDAM.

Aan hem komt de eer toe, dat hij in deze verhuursector het voortouw heeft genomen.

Hij werd gevolgd door een aantal branchegenoten welke dit beroep eveneens kortere of langere tijd hebben uitgeoefend.

Onderstaand de uitgebreide lijst met deze namen:

<i>PERLEE</i>	<i>te</i>	<i>Amsterdam.</i>
<i>NELEMANS</i>	<i>te</i>	<i>Breda.</i>
<i>MÖHLMAN</i>	<i>te</i>	<i>Amsterdam.</i>
<i>DIEPSTRATEN</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>MINNING</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>GOUDSWAARD</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>GILLET</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>Van JAAREN</i>	<i>te</i>	<i>Amsterdam.</i>
<i>Van DEVENTER</i>	<i>te</i>	<i>Brummen.</i>
<i>GOSSLING</i>	<i>te</i>	<i>Hilversum.</i>
<i>PLUER</i>	<i>te</i>	<i>Bussum.</i>
<i>VEENINGEN</i>	<i>te</i>	<i>Balkbrug.</i>
<i>ROOS</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>STRUYS</i>	<i>te</i>	<i>Amsterdam.</i>
<i>TIMMERMANS</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>NUBERG</i>	<i>te</i>	<i>Amsterdam.</i>
<i>HOLVOET</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>EERDENBURG</i>	<i>te</i>	<i>Rotterdam.</i>
<i>DENIS</i>	<i>te</i>	<i>'s-Gravenhage.</i>

Tot slot willen we nog even stilstaan bij het technische element van een draaiorgel.

Door de fabrikanten werden er in de periode vòòr plm. 1900 hoofdzakelijk cilinder orgels gebouwd.

De orgels zoals wij ze nu kennen zijn ten behoeve van hun muzikale uitingen voorzien van een boekensysteem met daarin het geponste muziekpatroon. Deze kwamen voor het eerst in 1892 in productie. Hoewel de uitvinder van dit systeem *Anselmo Gavioli* was, werd het idee vooral toegepast in de orgelfabriek van de fabrikant *Gasparini*.

In de periode 1910 - 1914 doen de *LIMONAIRE* orgels hun intreden.

Dankzij de toepassingen van nieuwe muziktonen waren deze orgels technische hoogstandjes van vakmanschap op het gebied van klank en geluid.

KERMIS - ORGELS.

Deze orgels hadden hun bestaansrecht en ontwikkelingen eigenlijk min of meer te danken aan de opkomst van de met veel pracht en praal ingerichte kermisattracties.

Hierbij moeten we dan in het bijzonder denken aan de schitterend uitgevoerde in- en exterieurs van de stoomcarrouzels en cocktailpaleizen.

De bloeiperiode voor deze voornamelijk Duitse orgels lag toch vooral tussen 1900 - 1914. Ook de in ons land rondtrekkende kermisattracties bedienden zich in de eerste helft van de 20^e eeuw van een steeds groter type orgel, zowel wat het geluid betrof als de afmetingen ervan.

In de hierboven aangegeven periode worden omtrent de fabricage van deze kermisorgels de navolgende gegevens vermeld:

Gavioli uit Frankrijk.

Mortier uit België.

Giuseppe Chiappa uit Engeland

Limonaire Frères uit Frankrijk.

Charles Marengi uit Frankrijk.

In mindere mate komen we op dit terrein ook Belgische Orgelbouwers tegen waaronder:

Hooghuys en Decap.

Steeds minder kermisondernemers bedienen zich heden ten dage in hun attracties nog van een orgel. Hun plaats is ingenomen door moderne muziekkaparaatuur welke voorzien is van de nodige geluidsboxen.

De nostalgische kermisorgels staan nu veelal opgesteld in onze attractieparken waar wij ze kunnen bewonderen.

In de gegevens welke wij aantreffen in de eerder genoemde documentatiemap bevond zich een lijst omtrent 128 kermisorgels welke nader ingedeeld waren omtrent de herkomst van fabrieken. Helaas hebben we niet kunnen nagaan uit welk jaar deze gegevens dateren. We vermoeden echter rond 1960. De genoemde lijst was als volgt samengesteld:

34 exemplaren	Fabricage	Wellershaus
27 exemplaren	Fabricage	Ruth.
9 exemplaren	Fabricage	Wilhelm Bruder Söhne.
3 exemplaren	Fabricage	Gebr. Bruder.
4 exemplaren	Fabricage	Alfred Bruder.
13 exemplaren	Fabricage	Richter.
7 exemplaren	Fabricage	Wrede.
5 exemplaren	Fabricage	Voight.
7 exemplaren	Fabricage	Gavioli.
6 exemplaren	Fabricage	Limonaire.
4 exemplaren	Fabricage	Gasparini.
1 exemplaar	Fabricage	Marengi.
3 exemplaren	Fabricage	Carl - Frei.
3 exemplaren	Fabricage	Gebr. Decap.
1 exemplaar	Fabricage	Koeningsberg.
1 exemplaar	Fabricage	Duweyn.

DANS ORGELS.

Vooraf in het zuiden van ons land, kende men in de periode na 1925 de opkomst van de dansorgels.

Afhankelijk van de beschikbare plaats in de betreffende Dancing of Café werden deze dansorgels bij tijd en wijle uitgevoerd in respectabele afmetingen.

Ook het geluid, dat ze voortbrachten, was soms zeer indrukwekkend.

Een groot deel van deze orgels werd vervaardigd in de fabrieken van:

Th. MORTIER te ANTWERPEN.

We hebben ons afgevraagd, stonden er in de dancings van onze stad ook *Mortierorgels* opgesteld? De bescheiden van het Stadsarchief geven daar geen antwoord op.

Wél vonden wij in de gegevens behorende tot het archief van de Commissaris van Gemeentepolitie te 's-Hertogenbosch een rapportage inzake het onderzoek uitgevoerd op 2 oktober 1928 door de Agent van Politie J. v.d. Berg betreffende het aantal *DANS-LOCALITEITEN* in onze stad.

Hij komt uit op een getal van 19 stuks welke in oppervlakte variëren van 36 tot 220 m². In zijn beschrijving geeft hij ons ook een overzicht omtrent:

De aanwezigheid van nooduitgangen;

Het aantal urinoirs;

Het aantal W.C.'s al of niet geschikt hetzij voor één dan wel de beide seksen.

Voor ons onderzoek is van belang zijn omschrijving omtrent:

Soort muziekinstrument waarop wordt gedanst

In negen *Localiteiten* werd dit gedaan op *Orgelmuziek*.

Onderstaand de eigenaren met hun adressen:

Petrus v.d. Ven	Breedehaven 7
Jan van Straten	Breedehaven 115.
Willem Kuyten	Breedehaven 116.
W. van Ooyen	Vughterdijk 157.
Wilh. Henkelman	Vughterdijk 134.
Wilh. van Ooyen	Vughterdijk 102.
Henricus van Loon	Snellestraat 49.
Jacq v.d. Laak	Hinthamerstraat 106.
Antoon Hendriks	ZuidWillemsvaart 253

De overige muzikale omschrijvingen varieerden van: *Piano = strijkmuziek tot Jazzband*.

De Commissaris van Politie is kennelijk zo tevreden over zijn verslag, dat deze Agent van Politie op 12 oktober 1928 een tweede opdracht krijgt. Hij moet een onderzoek instellen:

in welke herbergen door een radiotoestel muziek wordt gemaakt afwel door de caféhouder een radiotoestel is geplaatst in een aangrenzende kamer of in het gebouw, dat binnenshuis gemeenschap heeft met de herberg.

Hij rapporteerde de navolgende bevindingen hieromtrent:

In zes herbergen is door de eigenaren een toestel geplaatst.

In vier herbergen wordt een radiotoestel gebezigd in de door openslaande deuren en/of schuifdeuren aangrenzende kamer.

In een zestal gevallen wordt een radiotoestel gebezigd in een der kamers van het gebouw, die binnenshuis gemeenschap hebben met de herberg.

Onze Agent van politie J. v.d. Berg moet ook nog een probleem oplossen voor de Commissaris.

De muziek in TEAROOM LUXOR op de Hoogsteenweg staat zo hard, dat het geluid bij de fabriek van de Gruyter op het Ortheneind te horen is.

Foto 1.

Gavioli orgel *DE SCHELM.* Openluchtmuseum Arnhem.

Foto 2.

Concertorgel *DE LUCHTENSTEINER.* 92 toets.
Eigenaar Henk Veeningen. De Wijk.

Bij de samenstelling van deze publicatie werden geraadpleegd:

De Krantencollectie van het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch.

Foto's en beschrijvingen van Draaiorgels.

“Kring vrienden van het Draaiorgel”

Foto's Bossche Draaiorgeldagen.

De heer L. Hermse te 's-Hertogenbosch.

Foto's Draaiorgels.

De heer K. W. de Haan te Amsterdam.

Informatie Draaiorgels.

De heer Schenk te Zeist.

Ansichtkaarten Draaiorgels.

De heer J. G. Meijer te Gorinchem.

Geraadpleegde Boeken:

HET DRAAIORGEL.

Mr. Romke de Waard (1987).

DRAAIORGELS. De geschiedenis en betekenis.

Mr. Romke de Waard (1996).

Foto 1.

Kermisorgel. 79 toetsen. Bouwjaar plm. 1910.
Fabrikaat: *Gebr. RICHTER* te Dusseldorf.

Foto 2.

Het Adieu Draaiorgel *CELLO*.
Verkocht aan het gemeentebestuur *Edmonton* te Canada.